

**ЕТИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА „СПЕСТЕНАТА“ ИНФОРМАЦИЯ ПРИ СЪБИТИЯ
СЪС ЗНАЧИТЕЛНИ ПОСЛЕДСТВИЯ**

БОРИСЛАВ ГРАДИНАРОВ

Институт по философия и социология, БАН

bonigrad@gmail.com

**ETHICAL ASPECTS OF HIDDEN INFORMATION IN THE EVENTS WITH
SIGNIFICANT CONSEQUENCES**

BORISLAV GRADINAROV

Institute of Philosophy and Sociology, BAS

Abstract

The article discusses the right of public authorities not to disclose information that is critical to society, especially when it comes to events with significant consequences affecting the lives, health and well-being of large numbers of people. The significance of the so-called overriding public interest is substantiated. The principle of overriding public interest is the grading of public benefits and losses in different situations in a way that overcomes the possible political, judicial and moral impasse in deciding which of two or more inconsistent or conflicting activities should be preferred. At present, the principle of overriding public interest is enshrined primarily in the legislation on access to information of a number of European countries. But its lack of conceptual clarity is an important challenge not only to the social sciences such as political science, economics and law, but also to the humanities such as philosophy and ethics.

Keywords: events with significant consequences, risk, danger, overriding public interest, access to information.

Какво е общото между убийството на Джон Кенеди, 35-тия президент на САЩ, в Далас през 1963 г., най-голямата катастрофа в историята на ядрената енергетика, тази в Чернобилската АЕЦ през 1986 г., и пандемията COVID-19, която преобърна изцяло живота на планетата ни през последната година? Това не е шокиращата неочакваност на тези събития, нито дълбокият отпечатък в паметта на съвременниците им, нито дори трагедията на пряко засегнатите. Не е и това, че както в момента на разразяването им, така и след като времето продължава да ги отдалечава от нас (поне първите две), много от причините, условията и измеренията им остават неясни и необяснени. Общото между всички тези събития е повтарящата се практика на пряко отговорните за тях, както и на

тези, които по една или друга причина са разполагали с повече информация, да премълчат или да деформират съобщенията, предупрежденията и изводите. Дори ако приемем, че може би има важни причини за подобно поведение от политически, икономически, хуманен или друг характер, може ли спестяване на жизнено важна информация да бъде оценена като морално допустима и оправдана? И въобще има ли достатъчно сериозни основания хората да бъдат държани в неведение, когато се засягат тяхното здраве, начин на живот, благосъстояние или житейски планове и бъдеще?

В частното ни битие изглежда по-лесно да отговорим на тези въпроси. На всеки се е налагало да премълчи някои факти или разсъждения, за да не нарани близките си или хората, на които държи. Тук като че ли етическата дилема не изглежда толкова сложна. Но промяната на мащаба води не просто до отместване на гледната точка, а до кардинално различни мотиви, последствия и цена. Моралната отговорност при подобни условия излиза на преден план. И това важи в двоен размер при т. нар. събития със значителни последствия.

1. Риск, опасност и събития със значителни последствия

Понятието „събития със значителни последствия“ (high-consequence risk) е формулирано от британския социолог Антъни Гидънс в негово изследване „Модерност и самоидентификация“ (1991). То е свързано с разбирането, че бъдещето в значителна степен зависи от човешките решения и действия, без това да елиминира напълно представата, че има и известна фатална предопределеност, която се случва, независимо от опитите да бъде избегната. Тези събития са резултат от наслагването на голямо число решения, поведения и обстоятелства, и засягат голямо число хора.

Въпреки значително променения бит и много по-силното влияние на човешките решения и действия върху събитийната консеквентност в съвременните общества, усещането за съдбоносните моменти, когато обстоятелствата се подреждат по начин, кардинално променящ посоката на живота, не е заличено. Тези съдбоносни моменти и в живота на отделния човек, и на обществото като че ли се появяват по собствена логика, от само себе си и буквално за секунди могат да променят всичко. Точно тук е големият проблем с прилагането на абстрактните формули за изчисляване на вероятностите – те може би са от полза, когато трябва да се вземе решение, но в крайна сметка на риск се

подлагат конкретните индивиди. Затова съдбоносните обрати имат висок праг на непоносимост – те застрашават „защитния пашкул, гарантиращ на индивида онтологическата безопасност“ (Giddens, 1991: 116). Често, макар и не винаги, тези събития са резултат от погрешни решения, водещи до значителни загуби.

Антъни Гидънс поставя риска и опитите да бъде оценен той в тясна зависимост от т. нар. колонизация на бъдещето (Giddens, 1991: 117). Това понятие отразява стремежа бъдещето да бъде конструирано предварително по начин, който да е по силите на субектите и във вид, желан или достатъчно поносим за тях. Но възможностите за подобна колонизация на бъдещето са предимно социално детерминирани – напр. в резултат на по-високите стандарти на здравеопазване, на личната и обществената безопасност, на намаляването въздействието на природните сили върху здравето и живота, на по-здравословната храна, на подобряването на комуналните услуги и инфраструктурата и т. н.

Рискът засяга именно тези бъдещи условия или събития, затова „колонизацията на бъдещето“ не е задължително да води до по-висока сигурност. Бъдещето създава нови форми на риск, някои от които са дори институционално организирани (Giddens, 1991: 118). В съвременните общества тази форма на риск е значително по-силно изразена, отколкото в досъвременните. Такива са например конкурентният пазар, пазарът на работната сила, инвестициите, фондовата борса, а както в случая с пандемията COVID-19, здравеопазването и т. н. При тях се формира една особена връзка между индивидуалните жизнени възможности и колективно формираните условия и правила за дейност. Неблагоприятните последици от риска се понасят предимно от индивидите, но причините за неговото пораждање са надперсонални и са следствие на институционализираните форми на дейност. Понякога, както е на фондовите борси, институционализираният риск се използва активно, за да се формира бъдещето, което след това ще бъде колонизирано (Giddens, 1991: 118).

Най-съществената страна на институционализирания риск е, че при него индивидите често не разполагат с избор и се налага да живеят в среда, пораждаща условия за загуби, опасности или вреди за тях, без те самите да имат пряк или косвен „принос“ за възникването им. Съвременната глобализирана икономика и обществото,

което е генетично свързано с нея, са източник на множество и различни рискове, независимо дали индивидът има принос за тяхното пораждаване или не.

Пряко свързана с институционалния риск е глобалистката визия за риска, особено при условията на широкообхватни бедствия и опасности, каквото в момента представлява и пандемията COVID-19. Известният немски социолог Никлас Луман смята, че съвременното възприемане на риска не следва да се интерпретира в понятията на психологията, а да се погледне от социологическа гледна точка, тъй като хората действат в съответствие с очакванията на тяхното обкръжение. В днешното общество най-важният въпрос е кой взема решенията и чувства ли се той длъжен да отчете риска, независимо дали го разбираме като присъщ на реалността или на човешкото възприятие за нея, както и чувстват ли се вземащите решенията да информират за произтичащите от тях опасности всички, които могат да пострадат. Между тези две нива има разлика и тя не бива да се забравя, защото сега към възприемането на риска се прибавя и проблемът за изборите на риска, а тези избори се контролират от социума (Luhmann, 2017: 4).

Важен момент тук е разграничението между риск и опасност. Рискът се отнася до онези вреди, които са следствие от нечие решение, следователно те предполагат активната роля на човека, независимо дали е обикновен гражданин или заема определена властова позиция. Второто понятие се отнася до събитията, чиито причини са извън човешките решения и действия и принадлежат към т. нар. външен свят, колкото и условно да е това (Luhmann, 2017: 20).

Третият важен момент е понятието „рискова среда”, въведено от Гидънс, за когото също вече стана дума. Рисковата среда в съвременното общество, според него, притежава три елемента. Първият е заплахата и опасността, породена от рефлексията на модерността. Вторият е заплахата от насилие над отделния човек вследствие на т. нар. индустриализация на войната. И третият е усещането за липса на цели и за безсмисленост на човешкото съществуване, което пък е производно от опита на индивида да съвмести своето лично битие с тази рефлексивна модернизация (Giddens, 1990: 102).

Понятието рефлексивна модернизация тук изразява еволюцията на социалните институти на модерното общество, водещо до трансформация на самото модерно общество. Когато Улрих Бек говори за рисково общество, той има предвид етап от модерното общество, в което глобализираните социални, екологически, политически,

икономически изменения се случват с такива темпове, че старите институции на индустриалното общество не са в състояние да ги канализират, а променящите се нови институции като че ли увеличават рисковете, вместо да ги овладеят. Рискът вече не е единично и случайно явление в дейността на хората. Самото общество в неговите глобални измерения, стремейки се да разширява и укрепва все повече основните си жизнени сфери (икономическа, социална, културна, политическа и т.н.), произвежда риск, и то непрекъснато. Накратко, рискът е неизбежен страничен продукт при вземането на решения, независимо кой прави това – отделният човек или институциите, които легитимират обществената тоталност.

За разлика от опасностите, които винаги са съпътствали хората в миналото, днешните рискове са породени от модернизацията. А тя се придружава от неувереност и страх (Beck 1992: 45) поради това, че мощните ѝ сили не се поддават на човешкия контрол. Това е отличителна черта на рисковото общество – колкото повече богатство се произвежда и натрупва, толкова повече растат и нежеланите последствия, и рисковете, свързани с тях. Създаването на отпадъчни продукти, замърсяването на средата, унищожаването на животински и растителни видове, изтощаването на ресурсите, аварията, пандемията и т. н., които са неизбежен спътник на късната модернизация, са глобални рискове, поставящи под заплаха освен физическото и интелектуалното здраве на хората.

Глобалистката визия за риска неизбежно стига и до политическите му измерения. Някои страни и социални групи според нея извличат печалби от производството на рискове, ползват се от богатата на индустриализацията и глобализацията, докато за други страни и социални групи остават негативните последствия и цялата тежест на тези рискове. Но все пак, по мнението на Бек, в този начин на създаване и разпределяне на рисковете има и нещо демократично, защото в крайна сметка вредите настигат и тези, които са ги създали и които са смятали, че са застраховани срещу тях. Оттук и изводът – произвеждането на рискове е предпоставка за изменения на социалната структура.

Най-остри са например реакциите към всякакви решения и действия, застрашаващи здравето като резултат от замърсяването на средата и причиняването на екологични и социални бедствия. Социално-екологичният фактор ще става все по-

ключов при определяне на идеологията и политиката на общественото развитие (Beck 1992: 23).

Подобна интерпретация на риска съдържа силен социално-трансформиращ заряд. Създаването на рискове и най-вече тяхното осъзнаване в съвременните общества изменя социалните им структури. Формира се натиск отдолу за преподреждане на политическите приоритети, появяват се нови граждански движения и групи, които са много по-чувствителни към всяко рискогенно поведение на елитите.

Именно този социално-осъзнат риск, който досега се е смятал за второстепенен и неполитически, ще става все по-опасен в политически план (Beck 1992: 24), защото ще трансформира не само обществото, но и неговите институции. А с това ще отнема контрола от онези, които досега са вземали решенията и не са се интересували толкова кой в крайна сметка плаща последиците от решенията им.

2. Достъпът до информация като надделяващ обществен интерес

Важният въпрос в случая е има ли право обществото, както и да бъде дефинирано то, да получи цялата и по възможност неманипулирана информация за събитията, които го засягат? И кой е оправомощен да прецени какво, как и кога следва да бъде съобщено или публикувано?

Тези въпроси придобиват изключителна важност, когато се изправим пред необходимостта да вземем съдбоносни решения, отнасящи се до здравето, благосъстоянието или живота ни. Затова е важно да очертаем границите на понятието обществен интерес и задълженията на публичната власт, независимо от нейните конкретни политически характеристики, да оповестява или съобщава фактите и обстоятелствата, които засягат всеки гражданин.

За съжаление, към момента понятието обществен интерес не е ясно дефинирано нито в икономиката, нито в политологията и правото, нито в етиката. Въпреки че то е било познато още на римските юристи, отсъства консенсус относно неговите специфики и как следва да се дефинира то като основание за определени дължими действия. Ако в основата на обществения интерес се предпоставят споделените разбираня за това какво е справедливо, правилно или добро, вероятно е възможно корените на понятието да се проследят от някои текстове на римския юрист и оратор Марк Тулий Цицерон (Виж

Hollenbach, 2002: 66). Възможно е в един по-общ философски контекст общественият интерес да бъде изведен от всеобщото благополучие, общото благо или благоденствие, но абстрактността на тези понятия затруднява неговото инструментализиране. Трудно е от тях да се изведат конкретни предписания за това какво следва да правят и от какво да се въздържат публичните институции. Оттук и трудността да се прецени кога той е нарушен и какви действия трябва да се предприемат за неговото опазване.

Макар да е възможно да се защити позицията, че общественият интерес се отнася до възможността социумът да отстоява своите права и свободи и да се противопоставя на неадекватните действия на управляващите, независимо от техния характер, все още е неясно кога той е нарушен и кой е оторизиран да определи това. Това е може би основанието някои автори да защитават тезата, че „общественият интерес не може и не трябва да бъде дефиниран, тъй като той всякога ще се влияе от време, място и възгледи“ (Бучкова, 2011: 384).

Българският законодател например не е счел да нужно да даде легална дефиниция на понятието обществен интерес, макар да го използва в различни нормативни актове. Неговото изпълване с конкретно съдържание е въпрос на тълкуване и приложение на законовите текстове във всеки конкретен случай. А това открива значителни пространства за субективизъм и лесно избягване на отговорността, особено при неадекватност на управленските решения и действия. Подобна ситуация прави проблематично отстояването на правото на обществото да разполага с информацията, пряко засягаща негови важни блага и интереси.

Важно е тук да направим съпоставка между две отношения, включващи три различни понятия, макар двете от тях да изглеждат близки и до голяма степен релативни по своя обхват и значение. Първото отношение е **частен – обществен интерес**. Още римското право идентифицира това отношение чрез максимата “Publicum bonum privato est praefendum.”[1] Имперският дух на държавата и високите за времето си административни стандарти на Рим обуславят безвъпросното доминиране на публичното (разбрано като *res publica*, което е различно от *res populi*) над частното. Частният интерес обаче става основополагащият камък в либералната политическа и юридическа доктрина през XVIII и XIX в.. Той предполага, че атомизираните индивиди, свързани помежду си чрез невидимите, но здрави нишки на свободния пазар и

„железния“ икономически закон за търсенето и предлагането, обслужват най-добре общото благо чрез следването на своите лични цели и интереси. Затова в епохата на буржоазните революции и демонтирането на феодализма, знамето на частния интерес е притежавало значителен мобилизиращ заряд и социално-организираща роля за прехода към капиталистическия икономически, обществен и юридически порядък.

С утвърждаването на съвременните демократични и правови държави обаче дефицитите на този либерален принцип за приоритета на частния интерес стават все по-очевидни. Съвременният прочит на споменатата по-горе римска сентенция изглежда като синтеза в Хегеловата триада – тя съединява частния и обществения интерес, но ги издига на следващото ниво. На това ниво нито общественият, нито частният интерес са достатъчно мощни, за да доминират, но когато възникне колизия между тях, общественият интерес все пак следва да се постави преди частния. Отделен въпрос е как се формира общественият интерес – дали като системно единство от различните частни интереси, или чрез волята и правотворческата дейност на законодателя.

Отговорът на поставения в началото на статията въпрос при условията на съпоставката обществен – частен интерес не представлява особена трудност. Общественият интерес има безспорен приоритет, което означава, че информацията, която засяга обществото като цяло или мнозинството от него не може и не бива да се цензурира или укрива от органите на държавната власт, за които се предполага, че разполагат или имат достъп до тази информация.

По-сложно е да се ориентираме във второто отношение, което можем да дефинираме като колизия между различни по характер и обхват обществени интереси. Можем да го обозначим като отношението **обществен – надделяващ обществен интерес**. Не винаги е очевидно и възможно да се открие общественият интерес с високо ниво на значимост. Дали в името на политическото статукво следва да се жертват стотици и хиляди човешки живота, като се укрие критично важна информация, както става по време Чернобилската трагедия или в първите месеци на пандемията COVID-19 в Китай? Какви са моралните и юридическите основания комисията Уорън да засекрети за едно столетие резултатите от разследването на убийството на Джон Кенеди? Може ли общественият интерес да е крайният аргумент за опасни експерименти с живота и здравето на човешки същества или за репресиите върху инакомислещите? Оправдани ли

са убийствата, масовото подслушване и шантажът с предполагаемата охрана на националната сигурност?

Както вече стана дума в първата част на статията, рисковете, с които ще ни сюрпризира бъдещето, повечето пъти не се стоварват изневиделица. Те са следствие от решенията и действията ни в миналото и в настоящето. Затова е съществен отговорът за това каква е градацията на обществените интереси?

Понятието надделяващ обществен интерес (*overriding public interest*) е относително ново – и в политиката, и в правото, а и в етиката. Чрез него могат да бъдат съпоставени различни по своите измерения дейности, всяка от които надхвърля частната полза и по един или друг начин обслужва обществения интерес. **Принципът за надделяващия обществен интерес представлява градиране на публичните ползи и загуби в различни ситуации по начин, позволяващ да се преодолее възможната политическа, правораздавателна и морална безизходица при вземането на решение коя измежду две или повече несъвпадащи или конфликтни дейности има по-значима за обществото ценност и следва да бъде предпочетена.**

В момента принципът за надделяващия обществен интерес е залегнал преди всичко в законодателството за достъп до информация на редица европейски държави. Въз основа на него е възможно да се прецени допустимостта от публикуването или оповестяването на дадена информация от важно обществено значение при условие, че тя е чувствителна, поверителна или законово защитена. В българското законодателство легална дефиниция за понятието е дадено в §1, т. 6 от Допълнителните разпоредби на закона за достъп до обществена информация. То гласи: "Надделяващ обществен интерес" е налице, когато чрез исканата информация се цели разкриване на корупция и на злоупотреба с власт, повишаване на прозрачността и отчетността на субектите по чл. 3.“ А субектите по чл. 3 от ЗДОИ са държавните органи, органите на местното самоуправление и други публичноправни субекти, както и физически, и юридически лица, чиято дейност се финансира от държавния бюджет или от фондовете на Европейския съюз по различни проекти и програми.

Това е дефиниция, която е предметно ориентирана и насочена към дейността на публичната власт, както и за целите на правораздаването. Но смисълът на принципа за надделяващия обществен интерес надхвърля тези граници. Значението му в

международното право, както и в дейността на наднационалните организации като Европейския съюз или Световната здравна организация ще нараства, тъй като решенията, действията и последиците от политиките на националните правителства все по-често надхвърлят държавните граници и придобиват глобален характер.

Затова неговото разработване и теоретично аргументиране е поредното предизвикателство не само пред обществените науки като политологията, икономиката и правото, но и на хуманитарните науки като философията и етиката.

БЕЛЕЖКИ

[1] Лат. „Публичното благо има приоритет пред личното“ или в контекста на проблематиката тук – Общественият интерес трябва да бъде предпочетен пред частния.

ЛИТЕРАТУРА

Бучкова, П. (2011). *Общественият интерес при административното договаряне* В: „Юбилеен сборник : 20 години департамент "Право" Нов български университет“, София, изд. Феня, 384-397.

Beck, U. (1992). *Risk Society. Toward a New Modernity*. London. SAGE.

Giddens. A. (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge. Polity Press.

Hollenbach, D. S. J. (2002). *The Common Good and Christian Ethics*, Cambridge University Press.

Luhmann, N. (2017). *Risk: A Sociological Theory*. New York. Routledge.